

Časopis za poslovnu teoriju i praksu
Rad primljen: 03.05.2023.
Rad odobren: 16.06.2023.

UDK 339.923(4-672EU):338.486.1.02(497.6+497.4)
DOI 10.7251/POS2330149D
COBISS.RS-ID 138849793
Pregledni rad

Šobot Aleksandar, Univerzitet v Novom mestu, Fakultet poslovnih i upravnih nauka, Novo mesto, Slovenija, ecosobot@gmail.com

ULOGA EVROPSKE UNIJE U IMPLEMENTACIJI PROGRAMA NATURA 2000: RAZLIKE IZMEĐU SLOVENIJE I BOSNE I HERCEGOVINE

Rezime: *Implementacija Nature 2000 u zemljama jugoistočne Evrope je došla u trenutku pregovora za ulazak u Evropsku uniju. U proces implementacije su bili uključeni predstavnici vladinih i nevladinih organizacija. Uloge različitih aktera u procesu implementacije Nature 2000 su istraživane širom Evrope. Takva istraživanja su vrlo važna za dalji proces upravljanja Naturom 2000. Uloga Evropske unije u implementaciji Nature 2000 u Sloveniji i BiH i njihove razlike još nisu istražene. Cilj istraživanja je proučiti ulogu Evropske unije na području Slovenije i Bosne i Hercegovine, uporediti je između dve države te pronaći sličnosti i razlike između ostalih zemalja Evropske unije. U tu svrhu koristi se naučna literatura koja opisuje ulogu Evropske unije u implementaciji Nature 2000 u cijeloj Evropskoj uniji, kao i intervjui sa učesnicima implementacije Nature 2000 u obje zemlje. U diskusiji se navodi uloga EU u procesu implementacije Nature 2000, kao što je finansiranje implementacije međunarodnog zakonodavstva u nacionalno zakonodavstvo i njihov doprinos, finansiranje jačanja institucija za zaštitu prirode, uključivanje svih aktera ili zainteresiranih strana u nacionalni sistem zaštite prirode. U zaključcima se navode pozitivni doprinosi EU u obje zemlje, poput jačanja državnog zakonodavstva, struke i institucija. EU nije doprinijela razvoju nevladinog sektora na cijelom području Slovenije i BiH.*

Ključne riječi: *Natura 2000, Evropska unija, Slovenija, Bosna i Hercegovina*

JEL klasifikacija: *Q58*

UVOD

Implementacija programa Natura 2000 u zemljama Evropske unije.

Uz klimatske promjene, gubitak biodiverziteta predstavlja jedan od najvećih aktuelnih ekoloških problema (Baker 2003). Zbog toga je zaštita prirode postala važan globalni izazov. Evropska unija (EU) igra važnu ulogu u globalnoj politici zaštite prirode, jer 27 država je u sastavu zajedničke politike. Zajednička politika zaštite prirode EU se temelji na međunarodnim ciljevima održivog razvoja (Šobot 2022). Ovi ciljevi su oblikovani iz ciljeva međunarodnih direktiva, kao što su Direktiva o zaštiti divljih ptica i Direktiva o zaštiti prirodnih staništa te divlje faune i flore. Ove direktive predstavljaju program Natura 2000 za područje EU.

Program Natura 2000 (N2000) je obavezan za sve zemlje članice EU. Implementacija N2000 u državama jugoistočne Evrope (JIE) započela je u trenutku predpristupnih i pristupnih razgovora za priključenje EU. Implementacija je dovela do promjena u zakonodavstvu u ovim državama. Te se promjene prvenstveno odnose na promjenu odnosa snaga u odlučivanju između državnih i nedržavnih učesnika u sistemu zaštite prirode te uključivanje novih aktera (Šobot i Lukšič 2020a).

Obaveza donošenja novih direktiva, kao što su Direktiva o slobodnom pristupu informacijama o zaštiti životne sredine i Direktiva o procjeni uticaja nekih javnih i privatnih projekata na životnu sredinu, koji su dio Aarhuške konvencije, doprinose procesu demokratizacije (Šobot i Lukšič 2020b). Aarhuška konvencija doprinosi i promjeni u sistemu odlučivanja zaštite prirode, tačnije uspostavi sistema od više-nivoa upravljanja. Sistem od više-nivoa upravljanja doprinosi uključivanju svih zainteresovanih strana u zaštitu prirode (Šobot 2022).

Uloga aktera u sistemu upravljanja N2000 predstavlja podjelu odgovornosti između različitih politika (vlada, nevladine organizacije i EU) na više nivoa upravljanja (lokalni, državni i međunarodni). Uspostava sistema od više-nivoa upravljanja N2000, u praksi, dovodi do podjele vlasti između viših nivoa upravljanja (vladine organizacije) i nižih nivoa upravljanja (nevladine organizacije) te uključivanja međunarodnih aktera u sistem odlučivanja (Cent i Grodzińska-Jurczak i Pietrzyk-Kaszyńska 2014). Sistem od više-nivoa poboljšava povezanost aktera i smanjuje uticaj državnih institucija (Newig i Fritsch 2009). Međusobna saradnja između vladinih i nevladinih aktera u sistemu od više-nivoa je sve jača (Šobot 2022). Upravljanje na više-nivoa predstavlja komunikaciju, saradnju i koordinaciju između različitih aktera na organizacijskom nivou te tako predstavlja novi model upravljanja u državnim sistemima zaštite prirode (Lockwood i saradnici 2009).

EU je potpisala Bijelu knjigu o upravljanju, koja jasno definiše nove načine upravljanja (Brown 2013). Bijela knjiga o upravljanju definiše niz normativnih načela (Jordan 2008) koja su uključena u Aarhušku konvenciju (pristup informacijama, mogućnost saradnje u donošenju odluka i pristup pravosuđu). Načela Aarhuške konvencije su temeljna vodilja za planiranje, implementaciju i upravljanje međunarodnim obavezama u nacionalnim sistemima od strane vladinih i nevladinih aktera, dok međunarodni akteri poput EU imaju različite uloge (Šobot i Lukšič 2016; Šobot i Lukšič 2017; Šobot i Lukšič 2019; Šobot i Lukšič 2020a, Šobot i Lukšič 2020b).

Cilj istraživanja je jasno definisati ulogu EU i njene doprinose u državnom sistemu zaštite prirode u procesu implementacije N2000. Pored toga, jasno će se definisati nedostaci uloge EU u procesu implementacije N2000 na osnovu prakse drugih država članica. Na kraju će se definisati šta je potrebno učiniti u budućnosti. Svrha ovog istraživanja je nastavak razvoja sistema upravljanja N2000 u Sloveniji i Bosni i Hercegovini.

1. LITERATURNI PREGLED - ULOGA EU U IMPLEMENTACIJI PROGRAMA NATURA 2000

Razni istraživači N2000 su pisali o različitim ulogama EU u toku implementacije N2000 u novim državama članicama: Grčka (Dimitrakopoulos i saradnici 2010; Apostolopoulou i Drakou i Pediaditi 2012), Austrija (Arnberger i saradnici 2012; Geitzenauer i Hogl i Weiss 2016), Holandija (Beunen i de Vries 2011), Češka (Cent i Grodzińska-Jurczak i Pietrzyk-Kaszyńska 2014; Krenova i Kindlmann 2015), Italija (Ferranti i Beunen i Speranza 2010), Poljska (Grodzińska-Jurczak i Cent 2011; Pietrzyk-Kaszyńska i saradnici 2012; Niedziałkowski i saradnici 2015), Hrvatska (Kay 2014; Šobot i Lukšič 2016) Slovačka (Klůvanková-Oravská i saradnici 2009), Rumunija (Stringer i Paavola 2013; Manolache i saradnici 2017), Francuska (Teofili i Battisti 2011), Mađarska (Mertens 2013), Slovenija (Šobot i Lukšič 2017), Finska (Hiedanpaa 2002), Bosna i Hercegovina (Šobot i Lukšič 2019). Više zemalja (Louette i saradnici 2011; Kati i saradnici 2014; Winter i saradnici 2014; Winkel i saradnici 2015).

Na osnovu odabranih naučnih radova prepoznate su tri važne uloge:

- Prva uloga je finansiranje implementacije Direktive o zaštiti divljih ptica i Direktive o zaštiti prirodnih staništa i divljih životinjskih i biljnih vrsta u državnom zakonodavstvu novih članica EU. Finansiranje implementacije međunarodnog zakonodavstva povezanog sa N2000 većinom se izvodilo preko predpristupnih programa finansijske pomoći za jugoistočnu Evropu, kao što su Life + (Instrument finansiranja zaštite životne sredine), IPA (Instrument pred-pristupne finansijske

pomoći), prekogranične saradnje i programa strukturnog finansiranja EU (Stubbs 2005; Wurzel 2008; Ferranti i Beunen i Speranza 2010; Mertens 2013; Kati i saradnici 2014). Osim toga, organizacije iz EU su savjetovale nacionalne organizacije u implementaciji međunarodnih direktiva u nacionalno zakonodavstvo. Savjetovanje se temelji na prenosu znanja iz drugih zemalja EU koje su implementirale ciljeve Natura 2000 (Giljum i saradnici 2005; Carmin 2010).

- Druga uloga je finansiranje jačanja organizacija za zaštitu prirode od strane EU.

Širenje EU na zemlje srednje i istočne Evrope je doprinijelo jačanju institucionalnih kapaciteta za zaštitu prirode. U tim zemljama je EU postala državni akter (Mertens 2013), jer je velikim dijelom koordinisala i finansirala jačanje državnih organizacija koje su se transformirale i osnivale nove organizacije, poput Zavoda za zaštitu prirode. Zaposleni su novi stručnjaci specijalizovani za pojedinačna područja zaštite prirode ili N2000 (Stubbs 2005; Wurzel 2008; Ferranti i Beunen i Speranza 2010; Mertens 2013; Kati i saradnici 2014).

- Treća uloga je uključivanje svih aktera ili zainteresovanih strana u državni sistem zaštite prirode uz pomoć EU.

Implementacija N2000 uključuje saradnju sa različitim institucijama i različitim akterima unutar različitih nivoa sistema zaštite prirode, koji uključuju različite državne prioritete. EU podržava uključivanje različitih aktera u donošenje odluka (Beunen i de Vries 2011) u skladu sa načelima Aarhuške konvencije. U procesu uspostave Sistema od više nivoa N2000 EU podržava uključivanje nevladinih aktera (Newig i Fritsch 2009; Carmin 2010) te podstiče učestvovanje javnosti u donošenju odluka o zaštiti prirode na državnom nivou (Hartley i Wood 2005; Stringer i Paavola 2013). Ona svim učesnicima osigurava ista prava prema Aarhuškoj konvenciji, čime se doprinosi efikasnosti državnog zakonodavstva i razvoju sistema zaštite prirode na državnom nivou (Kohler-Koch i Rittberger 2006). Na takav način je EU postala čuvar međunarodnih ciljeva zaštite prirode na državnom nivou (Jordan 1998), što značajno doprinosi transparentnosti nacionalnog zakonodavstva.

2. METODOLOGIJA

Metodologija se temelji na komparativnoj analizi dva područja (Slovenije i BiH). Autor je već objavio naučne radove za područje Slovenije i BiH (Šobot i Lukšič 2017; Šobot i Lukšič 2019) o implementaciji N2000. Ova dva članka su osnova za istraživanje uloge EU u implementaciji N2000. Metoda rada se temelji na pregledu naučne literature o ulozi EU. Na osnovu pregleda literature su kreirana tri istraživačka pitanja:

- Da li je implementacija Direktive o zaštiti divljih ptica i Direktiva o zaštiti prirodnih staništa i divljih životinjskih i biljnih vrsta u nacionalno zakonodavstvo Slovenije i BiH došla iz EU?
- Da li je bilo finansiranja jačanja državnih organizacija za rad na zaštiti prirode od strane EU?
- Da li je uz pomoć EU došlo do uključivanja svih zainteresovanih strana u državni sistem zaštite prirode?

Pored toga, obavljani su intervjui sa učesnicima implementacije N2000 u obje zemlje. U Sloveniji su prikupljena 23 intervjua (7 intervjua sa predstavnicima vladinih organizacija, 3 intervjua sa predstavnicima zaštićenih područja, 5 intervjua sa predstavnicima stručnjaka, 8 intervjua sa predstavnicima nevladinih organizacija) i 27 intervjua u BiH (7 intervjua sa predstavnicima vladinih organizacija, 5 intervjua sa predstavnicima zaštićenih područja, 5 intervjua sa predstavnicima struke, 10 intervjua sa predstavnicima nevladinih organizacija). Intervjui o ulozi EU u implementaciji N2000 je izveden u period od 2015. do 2016. godine sa 4 grupe učesnika. Odgovori su kodirani na isti način kao u člancima (Šobot i Lukšič 2017; Šobot i Lukšič 2019): predstavnici vladinih organizacija - V, predstavnici nevladinih organizacija - N, stručnjaci - E, predstavnici zaštićenih područja - P. Rezultati i diskusija su izvedeni preko pregledna literature i istraživačkih pitanja te kroz intervjue i odgovore učesnika u implementaciji N2000. U zaključcima

su predstavljene osnovne uloge i doprinosi EU u implementaciji N2000 te razlike između Slovenije i BiH.

3. REZULTATI I DISKUSIJA

U Sloveniji je EU finansirala i savjetodavno koordinisala sve projekte za implementaciju N2000 (V1, V7, P1, N1, E1, E2). EU je imala sličnu ulogu u BiH (V1, V2, P1, N4, E10). Ovi projekti doveli su do implementacije ciljeva Direktive o zaštiti divljih ptica i Direktive o zaštiti prirodnih staništa divlje flore i faune. Slično je bilo i u Slovačkoj, Češkoj, Rumuniji, Mađarskoj i Grčkoj (članci za pojedine zemlje navedeni su u literaturnom pregledu). Finansiranje sa strane EU je osiguralo implementaciju međunarodnog ekološkog prava u nacionalnu legislativu na području zaštite prirode u Sloveniji (V1, V7) i BiH (V5, V6, P5, N4, E8). Međunarodno ekološko pravo je središnja komponenta zaštite prirode u implementaciji i izvođenju N2000 u zemljama jugoistočne Evrope (Šobot i Lukšič 2016, 2017, 2019). Primjena međunarodnog zakonodavstva u Sloveniji je dovela do povećanja informacija o broju i statusu vrsta (prema Direktivi o zaštiti divljih ptica i Direktivi o zaštiti prirodnih staništa i divljih životinjskih i biljnih vrsta) u cijeloj državi te njihovu vrijednost u odnosu na druge zemlje (V2, E1, E2, E3). Slično je bilo u Češkoj, Slovačkoj, Austriji, Grčkoj, Holandiji, Francuskoj, Poljskoj i Italiji (članci za pojedine zemlje navedeni su u literaturnom pregledu). U Bosni i Hercegovini je EU postala državni savjetnik za sve buduće planove zaštite prirode (V1, V2, V3, V4, V5, E5, E6). Slično je bilo u Mađarskoj (članci za pojedine zemlje navedeni su u literaturnom pregledu). Na ovaj način je uvedena nova praksa u prenosu informacija, koja je prepoznata kao važna u svim procesima zaštite prirode. U Sloveniji je EU prepoznata kao čuvar ciljeva Direktive o zaštiti divljih ptica i Direktive o očuvanju prirodnih staništa i divljih životinjskih i biljnih vrsta, s ciljem da oni ostanu nepromijenjeni pod uticajem domaćeg zakonodavstva (V1, V2, V6, P1, N4, N5, E3). Slična praksa je bila u Austriji, Italiji i Češkoj (članci za pojedine zemlje su navedene u literaturnom pregledu). Nepromjenjivost međunarodnih pravila u državnom zakonodavstvu dovela je do promjene postojeće prakse usklađivanja s državnim zakonodavstvom (V1, V2, V4, V6, V7, P1, P2, N1, N3, N4, N5, E1, E3, E5). Dotadašnja praksa se temeljila na promjenljivosti poštovanja državnog zakonodavstva. Političari (stranke) su mijenjali zakonodavstvo često zbog svojih interesa. Nakon usvajanja međunarodnog zakonodavstva i njegove implementacije u nacionalno zakonodavstvo, više nije postojala mogućnost mijenjanja nacionalnog zakonodavstva od strane političara. To se odrazilo na državnom nivou (V1, V3, N3, N5, E2, E3) sa promjenom sistema upravljanja prirodnih resursa. Upravljanje prirodnim resursima počelo se temeljiti na procesu planiranja i međusektorskoj saradnji u koju se mogu uključiti sve zainteresovane strane (vladine i nevladine organizacije). Međunarodno zakonodavstvo je praktično doprinijelo povećanju informisanosti o važnim staništima i vrstama ptica prema Direktivi o zaštiti divljih ptica i Direktivi o zaštiti prirodnih staništa i divljih životinjskih i biljnih vrsta u Sloveniji i Bosni i Hercegovini. Na temelju ovih podataka, trećina Slovenije je zaštićena sa Direktivom o zaštiti divljih ptica i Direktivi o zaštiti prirodnih staništa i divljih životinjskih i biljnih vrsta. U BiH je predviđena zaštita za 1/5 zemlje. Na osnovu toga su u Sloveniji i BiH uspostavljena nova zaštićena područja te su zaposleni novi stručnjaci za zaštitu prirode unutar nacionalnog sistema zaštite prirode obje zemlje. Tako je bilo u Austriji, Češkoj, Slovačkoj, Rumuniji, Grčkoj, Austriji, Francuskoj i Italiji (članci za pojedine zemlje su navedene u literaturnom pregledu). EU je finansirala jačanje državnih institucija i prenijela iskustva iz drugih zemalja u uspostavi novih institucija i razvoju sistema zaštite prirode u Sloveniji. Finansiranjem i savjetovanjem organizacija iz EU nadležno ministarstvo je promijenilo unutrašnju strukturu Slovenije (V1, V2, V3). Zavod za zaštitu prirode je osnovan kao stručna ustanova koja se bavi zaštitom prirode za potrebe N2000 u Sloveniji (V1, V2, V3, N2, N3, P1, E1, E2, E4). U BiH nije došlo do promjene unutrašnje strukture ministarstva, niti je došlo do osnivanja Zavoda za zaštitu prirode na državnom nivou.

Prikupljanjem informacija o staništima i vrstama N2000 u Sloveniji, porasla je saradnja i komunikacija u zaštiti prirode u svim sektorima (V3, V4, V5 N2, E2, E3). Slično je bilo u Češkoj, Rumuniji, Mađarskoj, Poljskoj, Slovačkoj i Bosni i Hercegovini (članci za pojedine zemlje su navedene u literaturnom pregledu), što je, takođe, dovelo do promjena sektorskih politika i uvođenja novih praksi. Nove prakse su zahtijevale promjene u državnom sistemu zaštite prirode, dostupnost sistema široj javnosti, što ranije nije bila praksa u Sloveniji (V1, N1, N4, E1, E2, E3, E4, E6). Slično je bilo u Bosni i Hercegovini, gdje je kreirana prva politika zaštite prirode na državnom nivou – Strategija i Akcioni plan zaštite biodiverziteta od 2015. do 2020. godine. Nevladine organizacije Slovenije uključile su svu zainteresovanu javnost (N1, N2, N3, E1, E3, E4) u proces donošenja odluke o uspostavi sistema N2000. Na taj način je po prvi put u sistemu zaštite prirode Slovenije učestvovanje javnosti u procesima oblikovanja politike zaštite prirode shvaćeno kao mogućnost uticanja na donošenje odluka na državnom nivou (N2, E3, E5). Ljudi su uvidjeli da učestvovanje u procesu donošenja odluka (kreiranja novih politika, npr. N2000) mogu uticati na odluke Ministarstva i tako dali svoj puni doprinos zaštite prirode. To je dovelo do promjena u praksi, do povećanja broja saradnika u zaštiti prirode, do poštovanja svih učesnika u sistemu odluka i većeg poštovanja zakonodavstva. Po prvi put u Bosni i Hercegovini, vladini i nevladini akteri su zajednički kreirali politiku zaštite prirode za cijelu državu, što je dovelo do promjene dotadašnje prakse. Zbog toga je nevladin sektor iz većih gradova u BiH imao veći razvoj. Nevladin sektor se razvio se i u Češkoj, Slovačkoj, Poljskoj, Mađarskoj, Italiji i Grčkoj (članci za pojedine zemlje navedeni u literaturnom pregledu).

EU je, kao čuvar međunarodnog ekološkog prava (Jordan 1998), zamrznuła sredstva za Sloveniju (E3) zbog kontroverznih situacija koje su nastale između vladinih i nevladinih aktera u procesu implementacije N2000. Riječ je o mehanizmu kojim EU ne učestvuje direktno u odnosima između strana (vladinih i nevladinih aktera), već štiti transnacionalne interese i poziva učesnike na saradnju u pronalaženju rješenja. U Bosni i Hercegovini nije bilo takve prakse.

ZAKLJUČAK

EU je finansirala implementaciju Direktive o zaštiti divljih ptica i Direktive o zaštiti prirodnih staništa i divljih životinjskih i biljnih vrsta u nacionalno zakonodavstvo Slovenije i Bosne i Hercegovine. To je pridonijelo povećanju informacija o broju i statusu vrsta. Slično je bilo i u svim ostalim zemljama EU.

U Bosni i Hercegovini je EU postala državni savjetnik za proces implementacije N2000, slično kao u Mađarskoj. Na ovaj način su se informacije iz EU ili drugih država članica prenosile u Bosnu i Hercegovinu.

U Sloveniji je EU postala čuvar međunarodnih prava u državnom zakonodavstvu. Time su postigli veću usklađenost sa zakonodavstvom i uključivanje većeg broja učesnika u proces implementacije N2000.

Za razliku od Bosne i Hercegovine, Slovenija je doživjela transformaciju državnih institucija (ministarstva) i uspostavu novih (nova zaštićena područja). U Sloveniji je, takođe, povećana unutarsektorska i međusektorska saradnja državnih institucija, slično kao u Češkoj, Rumuniji, Mađarskoj, Poljskoj i Slovačkoj.

U BiH je došlo do velikog razvoja nevladinog sektora u većim gradovima, poput Češke, Slovačke, Poljske, Mađarske, Italije i Grčke.

Pozitivni doprinosi EU u obje zemlje su jačanje državnog zakonodavstva, jačanje struke zaštite prirode, jačanje organizacija za zaštitu prirode i veća uključenost javnosti u sistem zaštite prirode. EU nije doprinijela razvoju nevladinog sektora na cijelom području Slovenije i BiH. Više su se razvile nevladine organizacije iz većih gradova.

U budućnosti je vrlo važno raditi na polju većeg razvoja nevladinih organizacija iz manjih sredina te podsticati uključivanje šire javnosti u proces kreiranja politike zaštite prirode, kao što su primjeri iz razvijenih zemalja (Njemačka, Francuska, Austrija, Italija).

LITERATURA

1. Apostolopoulou, Evangelia and Drakou, Evangelia and Pediaditi, Kalliope. 2012. "Participation in the management of Greek Natura 2000 sites: Evidence from a cross-level analysis." *Journal of Environmental Management*. 113: 308–318. Accessed February, 10. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2012.09.006>
2. Arnberger, Arne and Eder, Renate and Alex, Brigitte and Sterl, Petra and Burns, Robert 2012. "Relationships between National-Park Affinity and Attitudes towards Protected Area Management of Visitors to the Gesaeuse National Park, Austria." *Forest Policy and Economics*. 19: 48–55. Accessed February, 11. <https://doi.org/10.1016/j.forpol.2011.06.013>
3. Baker, Susan. 2003. "The Dynamics of European Union Biodiversity Policy: Interactive, Functional and Institutional Logics." *Environmental Politics*. 12 (3): 23–41. Accessed February, 12. <https://doi.org/10.1080/09644010412331308264>
4. Beunen, Raoul and de Vries, Jasper. 2011. "The Governance of Natura 2000 Sites: The Importance of Initial Choices in the Organisation of Planning Processes." *Journal of Environmental Planning and Management*. 54 (8): 1041-1059. Accessed February, 13. <https://doi.org/10.1080/09640568.2010.549034>
5. Brown, Leann. 2013. "European Union Environmental Governance in Transition — Effective? Legitimate? Ecologically Rational?." *Journal of International Organization Studies*. 4(1): 109–26. Accessed February, 13. http://journal-iostudies.org/sites/journal-iostudies.org/files/JIOSfinal_8_2.pdf
6. Carmin, JoAnn. 2010. "NGO Capacity and Environmental Governance in Central and Eastern Europe." *Acta Politica*. 45(1–2): 183–202. Accessed February, 14. <https://doi.org/10.1057/ap.2009.21>
7. Corrado, Teofili and Corrado, Battisti. 2011. "May the Conservation Measures Partnership open standards framework improve the effectiveness of the Natura 2000 European Network? A comparative analysis." *Journal of Integrative Environmental Sciences* 8. (1): 7–21. Accessed February, 15. <https://doi.org/10.1080/1943815X.2010.529150>
8. Cent, Joanna and Grodzińska-Jurczak, Małgorzata and Pietrzyk-Kaszyńska, Agata. 2014. "Emerging Multilevel Environmental Governance - A Case of Public Participation in Poland." *Journal for Nature Conservation*. 22(2):93–102. Accessed February, 14. <https://doi.org/10.1016/j.jnc.2013.09.005>
9. Ferranti, Francesca and Beunen, Raoul and Speranza, Maria. 2010. "Natura 2000 Network: A Comparison of the Italian and Dutch Implementation Experiences." *Journal of Environmental Policy & Planning*. 12 (3): 293–314. Accessed February, 15. <https://doi.org/10.1080/1523908X.2010.505417>
10. Geitzenauer, Maria and Hogl, Karl and Weiss, Gerhard. 2016. "Land Use Policy The Implementation of Natura 2000 in Austria — A European Policy in a Federal System." *Land Use Policy*. 52: 120–35. Accessed February, 16. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2015.11.026>
11. Giljum, Stefan and Hak, Thomas and Hinterberger, Friedrich and Kovanda, Jan. 2005. "Environmental Governance in the European Union: Strategies and Instruments for Absolute Decoupling." *International Journal of Sustainable Development*. 8 (1-2): 31–46. Accessed February, 16. <https://doi.org/10.1504/IJSD.2005.007373>

12. Grodzinska-Jurczak, Malgorzata and Cent, Joanna. 2011. “Expansion of Nature Conservation Areas: Problems with Natura 2000 Implementation in Poland?.” *Environmental Management*. 47 (1): 11–27. Accessed February, 16.
<https://doi.org/10.1007/s00267-010-9583-2>.
13. Hartley, Nicola and Wood, Christopher. 2005. “Public Participation in Environmental Impact Assessment - Implementing the Aarhus Convention.” *Environmental Impact Assessment Review*. 25(4): 319 -340. Accessed February, 16.
<https://doi.org/10.1016/j.eiar.2004.12.002>
14. Hiedanpaa, Juha. 2002. “European-Wide Conservation versus Local Well-Being: The Reception of the Natura 2000 Reserve Network in Karvia, SW-Finland.” *Landscape and Urban Planning*. 61(2-4): 113-123. Accessed February, 17.
[https://doi.org/10.1016/S0169-2046\(02\)00106-8](https://doi.org/10.1016/S0169-2046(02)00106-8)
15. Jordan, Andrew. 1998. “The Politics of a Multi-Level Environmental Governance System: European Union Environmental Policy at 25.” 98–01. Cserge Working Paper.
16. Jordan, Andrew. 2008. “The Governance of Sustainable Development: Taking Stock and Looking Forwards.” *Environment and Planning C: Government and Policy*. 26 (1): 17–33. Accessed February, 17. <https://doi.org/10.1068/cav6>
17. EKapaciauskaite, Ieva. 2011. “Environmental Governance in the Baltic Sea Region and the Role of Non-Governmental Actors.” *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 14: 90–100. Accessed February, 18. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.03.027>
18. Kelly, Kay. 2014. “Europeanization through Biodiversity Conservation: Croatia’s Bid for EU Accession and the Natura 2000 Designation Process.” *Geoforum*. 54: 80–90. Accessed February, 18. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2014.04.003>
19. Kluvánková-Oravská, Tatiana, Veronika Chobotová, Ilona Banaszak, Lenka Slavikova, and Sonja Trifunovova. 2009. “From Government to Governance for Biodiversity: The Perspective of Central and Eastern European Transition Countries.” *Environmental Policy and Governance* 19 (3): 186–96. <https://doi.org/10.1002/et.508>
20. Kluvánková-Oravská, Tatiana and Chobotová, Veronika and Banaszak, Ilona and Slavikova, Lenka and Trifunovova, Sonja. 2009. “From Government to Governance for Biodiversity: The Perspective of Central and Eastern European Transition Countries.” *Environmental Policy and Governance*. 19 (3): 186–96. Accessed February, 18.
<https://doi.org/10.1002/et.508>
21. Kohler-Koch, Beate and Rittberger, Berthold. 2006. “The ‘ Governance Turn ’ in EU Studies.” *JCMS*. 44: 27–49. Accessed February, 18. https://ceses.cuni.cz/CESES-136-version1-4C_Governance_turn_EU_kohler_rittberger_2006.pdf
22. Krenova, Zdenka and Kindlmann, Pavel. 2015. “Natura 2000 - Solution for Eastern Europe or Just a Good Start? The Sumava National Park as a Test Case.” *Biological Conservation*. 186: 268–75. Accessed February, 18.
<https://doi.org/10.1016/j.biocon.2015.03.028>.
23. Lockwood, Michael and Davidson, Julie and Curtis, Allan and Stratford, Elaine and Griffith, Rod. 2009. “Multi-Level Environmental Governance: Lessons from Australian Natural Resource Management.” *Australian Geographer*. 40 (2): 169–86. Accessed February, 19. <https://doi.org/10.1080/00049180902964926>
24. Louette, Gerald and Adriaens, Dries and Adriaens, Peter and Anselin, Anny and Devos, Koen and Sannen, Kurt and Van Wouter, Landuy and Desire, Paelinckx and Hoffmann, Maurice. 2011. “Bridging the Gap between the Natura 2000 Regional Conservation Status and Local Conservation Objectives.” *Journal for Nature Conservation*. 19(4): 224-235. Accessed February, 18. <https://doi.org/10.1016/j.jnc.2011.02.001>
25. Manolache, Steluta and Ciocanea, Cristiana Maria and Rozyłowicz, Laurentiu and Nita, Andreea. 2017. “Natura 2000 in Romania - A Decade of Governance Challenges.”

- European Journal of Geography*. 8 (2): 24–34. Accessed February, 18.
file:///C:/Users/valentina.d/Downloads/235.pdf
26. Mertens, Cordula. 2013. "Playing at Multiple Levels in Biodiversity Governance: The Case of Hungarian ENGOs in Natura 2000." *Society and Economy*. 35 (2): 187–208. Accessed February, 19. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.1556/SocEc.2013.0001>
 27. Newig, Jens and Fritsch, Oliver. 2009. "Environmental Governance: Participatory, Multi-Level - And Effective?" *Environmental Policy and Governance*. 19 (3): 197–214. Accessed February, 19. <https://doi.org/10.1002/eet.509>
 28. Niedziałkowski, Krzysztof and Pietrzyk-kaszyńska, Agata and Pietruczuk, Monika Grodzińska-jurczak, Małgorzata. 2016. "Assessing Participatory and Multi-Level Characteristics of Biodiversity and Landscape Protection Legislation : The Case of Poland." *Journal of Environmental Planning and Management*. 59(10): 1891-1911.. Accessed February, 19. <https://doi.org/10.1080/09640568.2015.1100982>
 29. Panayiotis, Dimitrakopoulos and Jones, Nikoleta and Iosifides, Theodoros and Florokapi, Ioanna and Lasda, Ourania and Paliouras, Foivos and Evangelinos, Konstantinos. 2010. "Local Attitudes on Protected Areas: Evidence from Three Natura 2000 Wetland Sites in Greece." *Journal of Environmental Management*. 91(9): 1847-54. Accessed February, 15. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2010.04.010>
 30. Pietrzyk-Kaszyńska, Agata, Cent, Joanna and Grodzińska-Jurczak, Małgorzata and Szymańska, Magdalena. 2012. "Factors Influencing Perception of Protected Areas-The Case of Natura 2000 in Polish Carpathian Communities." *Journal for Nature Conservation*. 20 (5): 284–292. Accessed February, 15.
<https://doi.org/10.1016/j.jnc.2012.05.005>
 31. Stringer, Lindsay and Paavola, Joni. 2013. "Participation in Environmental Conservation and Protected Area Management in Romania: A Review of Three Case Studies." *Environmental Conservation*. 40 (2): 138-146. Accessed February, 15. <https://doi.org/10.1017/S0376892913000039>
 32. Stubbs, Paul. 2005. "Stretching Concepts Too Far? Multi-Level Governance , Policy Transfer and the Politics of Scale." *Southeast European Politics*. 6 (2): 66–87.
 33. Šobot, Aleksandar. 2022. "Upravljanje z Okoljem Na Primeru Evropske Ekološke Mreže Natura 2000." In *Globalisation challenges and the social- economic environment of the EU*, edited by Jasmina Starc, 498–504. Novo mesto: University of Novo mesto.
 34. Šobot, Aleksandar and Lukšič, Andrej. 2016. "The impact of europeanisation on nature protection system of croatia: example of the establishment of multi-level governance system of protected areas Natura 2000." *Socijalna Ekologija*. 25 (3): 235–70. Accessed February, 15. <https://doi.org/10.17234/SocEkol.25.3.2>
 35. Šobot, Aleksandar, and Lukšič, Andrej. 2017. "The impact of europeanisation on the nature protection system of slovenia: example of the establishment of multi-level governance system of protected areas Natura 2000." In *Exploration of political ecology in Slovenia*, edited by Andrej Lukšič, 113–47. Ljubljana: Center for political theory, University of Ljubljana.
 36. Šobot, Aleksandar and Lukšič, Andrej. 2019. "The impact of europeanization on the nature protection system of Bosnia and Herzegovina: example of the establishment of multi-level governance of Natura 2000 protected areas." *Socijalna Ekologija*. 28 (1): 28–48. Accessed February, 15. <https://doi.org/10.17234/socekol.28.1.2>.
 37. Šobot, Aleksandar and Lukšič, Andrej. 2020a. "Natura 2000 Experiences in Southeast Europe: Comparisons from Slovenia, Croatia and Bosnia and Herzegovina." *Journal of Comparative Politics*. 13 (1): 46–57.
 38. Šobot, Aleksandar and Lukšič, Andrej. 2020b. "Natura 2000 Experiences in Southeast Europe: Comparisons from Slovenia, Croatia and Bosnia and Herzegovina." *Journal of*

- Comparative Politics*. 13 (1): 46–57.
39. Vassiliki Kati and Hovardas, Tasos and Dieterich, Martin and Ibisch, Pierre and Mihok, Barbara and Selva, Nuria. 2014. “The Challenge of Implementing the European Network of Protected Areas Natura 2000.” *Conservation Biology*. 29 (1): 260–70. Accessed February, 18. <https://doi.org/10.1111/cobi.12366>
 40. Winkel, Georg and Blondet, Marieke and Borrass, Lars and Frei, Theresa and Geitzenauer, Maria and Gruppe, Axel and Jump, Alistair and de Koning, Jessica and Sotirov, Metod and Weiss, Gerhard and Winter, Susanne and Turnhout, Esther. 2015. “The implementation of Natura 2000 in forests: a trans- and interdisciplinary assessment of challenges and choices.” *Environmental Science & Policy*. 52: 23–32. Accessed February, 19. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2015.04.018>.
 41. Winter, Susanne and Borrass, Lars and Geitzenauer, Maria and Blondet, Marieke and Breibeck, Ruth and Weiss, Gerhard and Winkel, Georg. 2014. “The Impact of Natura 2000 on Forest Management: A Socio-Ecological Analysis in the Continental Region of the European Union.” *Biodiversity and Conservation*. 23 (14): 3451-3482. Accessed February, 19. <https://doi.org/10.1007/s10531-014-0822-3>
 42. Wurzel, Ruediger. 2008. “European Union environmental policy and Natura 2000 from adoption to revision.” In *Legitimacy in European Nature Conservation Policy: Case Studies in Multilevel Governance*, edited by Keulartz Jozef and Leistra Gilbert, 259-282. Hull: University of Hull, UK.